

## Byzantina Symmeikta

Vol 30

BYZANTINA SYMMEIKTA 30



**Βιβλιοκρισία: CH. GASTGEBER - O. KRESTEN (eds.), Das Chartular der Paulos-Klosters am Berge Latros. Kritische Edition, Übersetzung, Kommentar und Indices, Wien 2015**

Δημήτριος ΑΓΟΠΙΤΣΑΣ

doi: [10.12681/byzsym.21891](https://doi.org/10.12681/byzsym.21891)

Copyright © 2020, Dimitris Agoritsas



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### To cite this article:

ΑΓΟΠΙΤΣΑΣ Δ. (2020). Βιβλιοκρισία: CH. GASTGEBER - O. KRESTEN (eds.), Das Chartular der Paulos-Klosters am Berge Latros. Kritische Edition, Übersetzung, Kommentar und Indices, Wien 2015. *Byzantina Symmeikta*, 30, 357–362. <https://doi.org/10.12681/byzsym.21891>

CH. GASTGEBER – O. KRESTEN (eds.), *Das Chartular der Paulos-Klosters am Berge Latros. Kritische Edition, Übersetzung, Kommentar und Indices* [Wiener Byzantinistische Studien 30], Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2015, σελ. 318. ISBN 978-3-7001-7557-5

Αποτελεί γεγονός ότι οι εκδόσεις βυζαντινών εγγράφων δεν είναι πλέον ιδιαίτερα συχνές, μολονότι αρκετές από τις παλαιότερες εκδόσεις χρήζουν βελτιώσεων<sup>1</sup>, ενώ εκκρεμεί ακόμη η ολοκλήρωση δύο μεγάλων προγραμμαμάτων, αυτό της έκδοσης των εγγράφων του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως από την Αυστριακή Ακαδημία Επιστημών, και των μονών του Άθω στη σειρά των Archives de l' Athos.

Το βιβλίο των Ch. Gastgeber και O. Kresten αποτελεί κριτική έκδοση *χαρτουλαρίου* της Μονής του Αγίου Παύλου στο όρος Λάτρος (ή Λάτμος),

---

1. Αναφέρουμε ενδεικτικά την από καιρό εξαγγελθείσα έκδοση των εγγράφων της Μονής Βαζελώνος, την επικείμενη έκδοση του *χαρτουλαρίου* της Λεμβιώτισσας (κώδ. *Vindob. hist. gr.* 125, φφ. 1r-235v [Diktyon, no. 71002]), από τους ΉΠ. Γουναρίδη – Αικ. Μήτσιου, ενώ πρόσφατα ανακοινώθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και η έκδοση του *Τυπικού*, καθώς και εγγράφων της Μονής της Θεοτόκου Ελεούσας στη Στρούμιτσα (12ος/13ος αι.) βάσει και του πρόσφατα εν νέου ανευρεθέντος Ιβηριτικού κώδικα 2345. Βλ. G. MAVROMATIS – A. ALEXAKIS, Τα Acta της Μονής Βαζελώνος στα κατάλοιπα του Ν. Μ. Παναγιωτάκη και οι προοπτικές για μια νέα έκδοσή τους, στον τόμο S. KOTZABASSI – G. MAVROMATIS (eds.), *Realia Byzantina* [Byzantinisches Archiv 22], Berlin – New York: De Gruyter, 2009, 151-166. A. ALEXAKIS – G. MAVROMATIS, Eleven Documents from the Acta of the Monastery of St. John the Forerunner of Vazelon in Trebizond, στον τόμο Th. ANTONOPOULOU – S. KOTZABASSI – M. LOUKAKI (eds.), *Myriobiblos, Essays on Byzantine Literature and Culture*, Berlin – New York, De Gruyter, 2015, 1-23, και την ανακοίνωση των K. CHRYSOCHOIDES – Z. MELISSAKIS – E. MITSIOU, Der verlorene Kodex des Typikons des Eleousa-Klosters in Strumitsa (Iberon 2345), στο: *IXe Colloque international de Paléographie grecque – Le livre manuscrit grec: écritures, matériaux, histoire*, 10-15 septembre 2018, Paris.

στην περιοχή της Καρίας στη Μ. Ασία. Πράξεις του χαρτουλαρίου αυτού σώζονται στον σύμμεικτο κώδικα *Vat. Urb. gr.* 80, φφ. 250r-260v [Diktyon, no 66547] που αποτελεί και *codicem unicum* για την παράδοση των εγγράφων της μονής. Η διάσωσή τους οφείλεται στο αντίγραφο που επιμελήθηκε ο λόγιος και πατριαρχικός νοτάριος Ιωάννης Χορτασμένος στις αρχές του 15ου αιώνα (PLP 30897).

Η νέα κριτική έκδοση αποτελούσε από καιρό *desideratum*. Η παλαιότερη έκδοση των Fr. Miklosich – J. Müller το 1871 στον 4ο τόμο της σειράς *Acta et Diplomata Graeca* ήταν ασφαλώς χρήσιμη, πλην όμως παρουσίαζε αρκετά προβλήματα, παραναγνώσεις και αβλεψίες, ενώ οι ελλείψεις τεχνικές δυνατότητες της εποχής δεν επέτρεπαν την ανάγνωση αρκετών σημείων που είχαν καταστεί δυσδιάκριτα λόγω φθοράς τους από την υγρασία. Αποτελεί βεβαίως ευτύχημα ότι με τη χρήση σύγχρονης τεχνολογίας, κατόπιν επιτόπιας σύγκρισης και αντιπαραβολής στο υπεριώδες (UV) φάσμα και με την εξειδικευμένη φωτογράφιση σε συγκεκριμένα μήκη κύματος στο φάσμα αυτό, κατέστη πλέον εφικτή στους εκδότες η ανάγνωση σημείων που προηγουμένως ήταν προβληματικά, επιτρέποντας έτσι τη βελτίωση της προηγούμενης έκδοσης με αρκετές διορθώσεις και προσθήκες.

Η έκδοση των Gastgeber – Kresten ακολουθεί σε γενικές γραμμές τη δομή και τις εκδοτικές αρχές που καθιέρωσε η Αυστριακή Ακαδημία Επιστημών για την έκδοση των εγγράφων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Συγκεκριμένα, στον τόμο προτάσσεται σύντομο σημείωμα (σσ. 7-9), οι βραχυγραφίες της συχνά χρησιμοποιούμενης βιβλιογραφίας (σσ. 9-12) και ακολουθεί λεπτομερής εισαγωγή (σσ. 13-43), στην οποία: (α) παρέχονται στοιχεία για τον κώδικα *Vat. Urb. gr.* 80 (σσ. 13-15), (β) αναλύεται η δομή του χαρτουλαρίου (σσ. 16-26), (γ) δίνονται οι τίτλοι των εγγράφων (σσ. 26-30), (δ) καταγράφονται οι διάφορες «σημειώσεις» που απαντούν στα έγγραφα, κυρίως οι υπογραφές των συντακτών και τα αναγραφόμενα στις σφραγίδες που έφεραν τα έγγραφα (σσ. 30-34), (ε) παρουσιάζονται η γλώσσα και το ύφος των εγγράφων (σσ. 43-41) και τέλος (ς) εκτίθενται οι αρχές που διέπουν την έκδοση (σσ. 41-43).

Έπεται (σσ. 46-235) η έκδοση των 14 εγγράφων του χαρτουλαρίου της Μονής του Αγίου Παύλου. Στην πραγματικότητα ο αριθμός των εγγράφων ανέρχεται σε 21, εάν συνυπολογίσουμε και τα αποσπάσματα που αφορούν στην ίδια υπόθεση και τα οποία οι εκδότες ομαδοποιούν ανά περίπτωση, δίνοντάς τους επιμέρους αρίθμηση με γράμματα, a, b, c, κ.λπ. Την έκδοση των εγγράφων, που συνοδεύεται από γερμανική μετάφραση, συμπληρώνει το

κριτικό υπόμνημα, όπου δίνονται οι δεύτερες γραφές του κώδικα *Vat. Urb. gr.* 80 και οι αναγνώσεις των Miklosich – Müller, και κατά περίπτωση υπόμνημα πηγών. Τέλος, εκτενής σχολιασμός των περιεχομένων απαντά μόνο στα υπ' αριθ. 1 και 8 έγγραφα<sup>2</sup>.

Τον τόμο συμπληρώνουν (σ. 236) δύο πίνακες αντιστοιχίας: (α) μεταξύ των εγγράφων της νέας έκδοσης των *Gastgeber – Kresten* και της παλαιάς των Miklosich – Müller και (β) μεταξύ των εκδιδόμενων εγγράφων και των «καταλόγων» (*Regesten*) των αυτοκρατορικών και πατριαρχικών πράξεων, καθώς και ένα παράρτημα, όπου εξετάζεται το θέμα του βαθμού παρέμβασης του νοταρίου Ιωάννη Χορτασμένου στα έγγραφα της μονής κατά την αντιγραφή τους (σσ. 237-244). Στο τέλος παρατίθενται τρία κατά σειρά ευρετήρια: ένα κυρίων ονομάτων και τόπων (*Index nominum*, σσ. 247-252), ένα εξαντλητικό ως προς την λεπτομερεία του λέξεων και όρων (*Index verborum*, σσ. 253-310) και ένα ακόμη χωρίων από πηγές (*Index locorum*, σσ. 311-312). Ενδεχομένως, ένα επιπλέον, σύντομο ευρετήριο για το κείμενο της εισαγωγής δεν θα αποτελούσε υπερβολή και θα ήταν εξίσου χρήσιμο. Την έκδοση συμπληρώνουν τέσσερις ασπρόμαυροι πίνακες από τα φύλλα 250r, 251v, 254v και 257v του κώδικα *Vat. Urb. gr.* 80. Η επιλογή των συγκεκριμένων φύλλων έγινε προκειμένου να καταδειχθεί η έκταση της φθοράς του κειμένου από την υγρασία, η ανάγνωση του οποίου κατέστη εφικτή, όπως ήδη ειπώθηκε, με την αξιοποίηση σύγχρονης τεχνολογίας και υπεριώδους (UV) φάσματος.

Τα έγγραφα της Μονής του Αγίου Παύλου στο όρος Λάτρος που διέσωσε η γραφίδα του Χορτασμένου χρονολογούνται από τον 10ο αιώνα έως και τα έτη 1246/1254. Το είδος των εγγράφων του εν λόγω *χαρτουλαρίου* αλλά και όσων εντοπίζουμε σε αυτά ως εσωτερικές αναφορές είναι ως επί το πλείστον αυτοκρατορικά, πατριαρχικά, δημοσίων λειτουργιών ή από μέρους μοναχών, μελών της αδελφότητας του Αγίου Παύλου. Η ποικιλομορφία του είδους και η πολυωνυμία τους – *άπολογία, ασφάλεια, βασιλική πρόσταξις, γραφή, γράμμα, δέσις, διάγνωσις, αναγραφική, διαγνωστική πράξις, διαγνωστικόν σημείωμα, διάλυσις, έγγραφος παρεγγύησις, επικύρωσις, λύσις, μαρτυρία,*

---

2. Χρήσιμη ως προς το θέμα αυτό είναι η μελέτη της Ε. ΡΑΠΑ, *Λάτρος. Ένα άγνωστο μοναστικό κέντρο στη δυτική Μ. Ασία: με λεπτομερή σχολιασμό των εγγράφων του αρχείου της μονής Θεοτόκου του Στύλου*, Θεσσαλονίκη 2006· πρβ. της ΙΔΙΑΣ, *Το μοναστικό κέντρο του Λάτρος και η ευρύτερη περιοχή. Κάποιες ακόμα σημειώσεις, Βυζαντινός Δόμος 17-18 (2009-2010), 499-525.*

όρισμός, πιπτάκιον, πρακτικόν, πρόσταγμα, σημείωμα, σιγίλλιον, σιγίλλιον υπόμνημα, συμβίβασις, υπόμνημα, ύπομνηστικόν, χρυσόβουλλος λόγος-παρέχουν ενδιαφέροντα στοιχεία που πλουτίζουν τις γνώσεις μας στη βυζαντινή διπλωματική<sup>3</sup>.

Στην πλειονότητά τους τα έγγραφα του χαρτουλαρίου αφορούν σε υποθέσεις της Μονής του Αγίου Παύλου, κυρίως κατά τον 10ο αιώνα και κατά το τελευταίο τέταρτο του 12ου/αρχές 13ου αιώνα, αποτελώντας κύρια πηγή γνώσης για τη σημαντική μοναστική κοινότητα του Λάτρους, αλλά και την ιστορία της ευρύτερης περιοχής του Μαιάνδρου κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο, κυρίως όμως κατά το κρίσιμο πρώτο μισό του 13ου αιώνα, λόγω της πολιτικής και της κοινωνικής ρευστότητας την εποχή αυτή. Αρκούμαστε να αναφέρουμε μεταξύ άλλων τις πληροφορίες για τις μονές του Λάτρους στις αρχές του 13ου αι. (1222) (αρ. 2), τα μετόχια και λοιπά κτήματα της Μονής του Αγίου Παύλου (βλ. αρ. 3), το είδος και το μέγεθος του αγροτικού και ζωικού κεφαλαίου της (αρ. 6), την παρουσία και αξιοποίηση *παροίκων* (αρ. 6), το αξίωμα του *ἀρχιμανδριτου* και τις αρμοδιότητές του (*ἀρχιμανδριτάτον*) (αρ. 2), όπως και για τις αρμοδιότητες και τον ρόλο του πατριαρχικού *ἐξάρχου* (αρ. 2). Ενδιαφέροντα είναι επίσης ο τρόπος και τα κριτήρια ελέγχου της πλαστότητας ενός εγγράφου, όπως αυτά αναφέρονται στο υπ' αρ. 1 (σ. 58) έγγραφο. Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί το σιγίλλογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η λεπτομερής περιγραφή των σφραγίδων που ήταν απηρωμένες στα έγγραφα, όσον αφορά τόσο στις παραστάσεις όσο και στις έμμετρες επιγραφές που έφεραν (βλ. αρ. 1, 178-181, σ. 66· αρ. 3, 60-64, σ. 92· αρ. 9, 51-53, σ. 174· αρ. 10, 39-42, σ. 180· αρ. 12, 79-81, 151-153, σσ. 212, 218)<sup>4</sup>. Ζήτημα παραμένει εάν ο πατριαρχικός νοτάριος Ιωάννης

3. Για τους παραπάνω όρους βλ. Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή Διπλωματική: Α. Αὐτοκρατορικά έγγραφα* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 4], Θεσσαλονίκη 1972, και Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βυζαντινή Διπλωματική. Τὰ έγγραφα τῶν δημοσίων λειτουργῶν* [Εταιρεία Βυζαντινῶν Ερευνῶν 23], Θεσσαλονίκη 2014.

4. Το ίδιο παρατηρείται και σε έγγραφα άλλων μονῶν όπως της Λεμβιώτισσας στη Δυτ. Μικρά Ασία (F. MIKLOSICH – I. MÜLLER, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi. Sacra et Profana* 4, Wien 1871, αρ. 40, σ. 112· αρ. 175, σ. 272), των αθωνικῶν μονῶν Ιβήρων (J. LEFORT et al., *Actes d'Iviron II: du milieu de XIe siècle à 1204* [Archives de l'Athos 16], Paris 1990, αρ. 52, 228, σ. 247, και J. LEFORT et al., *Actes d'Iviron III: de 1204 à 1328* [Archives de l'Athos 18], Paris 1994, αρ. 57, 28-31, σ. 86), Κασταμονίτου (N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Actes de Kastamonitou* [Archives de l'Athos 9], Paris 1978, app. I: γ, σ. 93), Λαύρας (P. LEMERLE et al., *Actes de Lavra III: de 1329 à 1500* [Archives de l'Athos 10], Paris 1979, αρ. 3, σ. 8), Ξενοφώντος (D. ΠΑΡΑΧΡΥΣΣΑΝΘΟΥ, *Actes de Xénophon* [Archives de l'Athos 15],

Χορτασμένος είχε στη διάθεσή του τα πρωτότυπα έγγραφα ή χρησιμοποίησε και αντέγραψε τα ίσα απαράλλακτά τους ή κάποια παλαιότερη μεταγραφή τους σε άλλο κώδικα (*χαρτουλάριον*).

Αναλογιζόμενοι τον κόπο που απαιτείται για την έκδοση ενός εγγράφου, πόσο μάλλον ενός *χαρτουλαρίου*, και την προσπάθεια που κατέβαλαν οι δύο εκδότες προκειμένου να οδηγηθούν σε αυτό το πολύ καλό αποτέλεσμα, δεν υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι για άσκηση κριτικής. Ωστόσο, ας μας επιτραπεί η διατύπωση ορισμένων παρατηρήσεων και η επισήμανση κάποιων ελάχιστων αβλεπτημάτων.

Μια πρώτη παρατήρηση έχει να κάνει με τη μορφή του κριτικού υπομνήματος, το οποίο είναι τρόπον τινά φορτωμένο και παρεκκλίνει από αυτό που συνήθως ακολουθείται στις εκδόσεις κειμένων, όπως για παράδειγμα στα έγγραφα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως από την Αυστριακή Ακαδημία Επιστημών. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στη χρήση λατινικών γραμμμάτων και συνδυασμών τους προς δήλωση των στίχων του κειμένου-εγγράφου, αντί για τη συνήθη χρήση αραβικών αριθμών. Αυτός είναι, εξάλλου, και ο λόγος που επιλέγεται να μην δοθούν βραχυγραφίες για το κριτικό υπόμνημα και το υπόμνημα των πηγών. Η παραπάνω επιλογή, ωστόσο, δημιουργεί ορισμένα πρακτικά προβλήματα, καθιστώντας το υπόμνημα ασαφές ή και δύσχρηστο για τον αναγνώστη και τον ειδικό ερευνητή, οι οποίοι θα πρέπει να αφιερώσουν ικανό χρόνο προκειμένου να εντοπίσουν τα σημεία που τους ενδιαφέρουν. Ως προς το κείμενο των εγγράφων, στο υπ' αρ. 3B (σ. 94, 77-78) παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τύπος *ἀνεισέλευστος* στο έγγραφο υπ' αρ. 5 (σ. 106, 20-21) αντί *πατριαρχικοῖς* να γραφεί *πατριαρχικοῖς* στο έγγραφο υπ' αρ. 8C (σ. 150, 190) αντί *πυρκαϊάν* να γραφεί *πυρκαϊάν* και (σ. 152, 207) αντί *προισχόμενος* να γραφεί *προϊσχόμενος*.

Τέλος, στα ευρετήρια υπάρχουν ορισμένα επουσιώδη αβλεπτήματα που σχετίζονται είτε με τη χρήση της βαρείας, η οποία δεν τηρείται πάντοτε, είτε με λάθη τονισμού, γραμματικά κ.ά. όπως για παράδειγμα: σ. 249: *Μεσοπαμίτης* αντί *Μεσοποταμίτης* σ. 251: *Μυρσιώνος* (μονή) αντί *Μυρσινώνος* σ. 254: *ἀγιώτατος* ἐν *πατριάρχοις* αντί *πατριάρχαις* σ. 256: *ἀνανγκαστικῶς* αντί *ἀναγκαστικῶς*

---

Paris 1986, αρ. 25, σ. 197) και Χιλανδαρίου (M. ŽIVOJNOVIĆ et al., *Actes de Chilandar I: des origines à 1319* [Archives de l' Athos 20], Paris 1998, αρ. 4, σ. 110), καθώς επίσης σε έγγραφο (*ὑπόμνησις*) του *κριτοῦ τοῦ βήλου καὶ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομίου* Βασιλείου Πεκούλη και σε χρυσόβουλλο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (I. ΖΕΠΟΣ - Π. ΖΕΠΟΣ, *Jus Graecoromanum: Νεαρά καὶ Χρυσόβουλλα*, τ. I, Αθήνα 1931, αρ. 55, σ. 375, και αρ. 63, σ. 387).

σ. 257: ἀκριβῶς καὶ ἀναντίρρητως ἀντί ἀναντιρρήτως, καθώς και οὐ ῥαδίαν σβεσθῆναι πυρκαϊάν ἀντί πυρκαϊάν σ. 262: η γραφή μόνο στο ευρετήριο του επιρρηματικού τύπου ἀθάδως, μολονότι τόσο στην έκδοση όσο και στο χειρόγραφο η γραφή είναι ἀθθαδῶς σ. 283: καινίζω εὐκτήριον οἶκον ἀντί οἶκον σ. 298: προϊστήμι ἀντί προΐστημι, όπως επίσης προϊσχω ἀντί προΐσχω, και προϊσχομαι ἀντί προΐσχομαι σ. 300: πυρκαϊά ἀντί πυρκαϊά, και σ. 305: τρεχοῦσα ἀντί τρέχουσα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

Ιωάννινα